

From the Leap of Faith to the Journey of Perfection: Criticism of Kierkegaard's Three Spheres of the Meaning of Life according to Mulla Sadra's Substantial Motion

Alinaqi Lezgi *
Javad Zarwandi **

Abstract

Søren Kierkegaard poses the question of the meaning of life not in the form of an abstract philosophical system, but as a passionate call to authentic living. In his thought, man is a being who is always on the verge of a choice, and the meaning of his life depends on an existential leap from one ontological sphere to another. Kierkegaard outlines this path in three spheres or stages: the aesthetic sphere, the moral sphere, and the religious sphere. Each stage represents a distinct way of being in the world, and the passage through them is not an automatic historical process, but an inner, risky, and anxiety-ridden choice. The present article attempts to explain the meaning of life in these three spheres and criticize it from Mulla Sadra's perspective by using a descriptive-analytical method. From Mulla Sadra's perspective, the meaning of life lies neither in a pure break in faith nor in a pure moral continuity, but rather

* Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Imam Ali Military University, Tehran, Iran (Corresponding Author). a.lezgi@yahoo.com

** Assistant Professor, Department of Islamic Education, Shahid Sattari University, Tehran, Iran. javadzarwandi@gmail.com

Date of Recieve: 2026/05/27 Date of Revise: 2026/06/23 Date of Acceptance: 2026/07/26

 Copyright©2010, Faculty of Islamic Theology and Sciences at University of Tabriz. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

in the connection of the two: faith as the culmination of the existential journey, and the existential journey as the background and prerequisite of faith.

Key Words: Kierkegaard, The Meaning of Life, The Three Spheres of Life, Mulla Sadra, Substantial Motion, Faith

Introduction

The question of the meaning of life has been one of the most fundamental and ancient human concerns throughout the history of thought. Humans have always been faced with the question of why they should live? Does life have a goal and purpose beyond everyday and material needs? And if so, how is this goal discovered or constructed? These questions have found wide reflection not only in philosophy, but also in literature, art, religion, and psychology. On the other hand, the question of the meaning of life has a deep connection with the purposefulness of life and human happiness, and has a significant impact on the human conception of ultimate and final happiness (Zamzami et al, 2021: 231). Also, a correct understanding of this issue causes humans to consider their lives as part of the infinite order of existence and to take steps towards deepening the meaning of their lives (Zamzami, et al, 2022: 235). Among Western philosophers, Søren Kierkegaard, the 19th-century Danish philosopher, is considered one of the most influential figures in formulating the problem of the meaning of life. By emphasizing individuality, free choice, anxiety, and faith, he considers the meaning of life not as something a priori and discoverable, but as the result of an existential and personal leap toward religious faith (Kierkegaard, 2017: 78). In the philosophical atmosphere of the 19th century, where Hegel explained history as the movement of the absolute spirit toward self-consciousness with his massive rational system, Kierkegaard was a protesting and solitary voice. He jokingly said that Hegel had built a magnificent palace of concepts, but lived in a shack next to it. For Kierkegaard, philosophy should not deal with building conceptual systems irrelevant to lived life; philosophy must be existential, meaning it must deal directly with the concrete questions of the single and solitary human: “Who am I?”, “How should one live?”, “What meaning does my life have?”. Kierkegaard's answer to these questions is crystallized in the concept of “spheres of existence”. In his various works, he outlines the stages of life's way and three fundamental spheres of being in the world. These three spheres are not a deterministic structure, but rather existential possibilities before the human being, where the choice of each determines the semantic fate of life. In contrast, Mulla Sadra, by relying on the principles of Transcendent Philosophy and Quranic teachings, offers a completely different perspective on the meaning of life. From Mulla Sadra's perspective, the meaning of life should be sought not in fleeting and superficial matters, but in the existential journey of the human toward perfection and proximity to the source of existence. The originality of existence, the gradation of existence, and substantial motion all lead to the conclusion that human life is essentially a perfecting path, and its meaning lies in this

continuous transformation and transcendence. This research aims to explain and analyze the meaning of life in the three spheres of life from Kierkegaard's perspective and then proceed to critique it from the perspective of Mulla Sadra.

Methodology

This research uses a descriptive-analytical method and a critical approach to examine the meaning of life within the three spheres of existence in Kierkegaard's thought. It then critiques it from Mulla Sadra's perspective. Therefore, it is clear that the article's approach will also be critical.

Findings

The question of the meaning of life in Søren Kierkegaard's thought is not a theoretical question about the nature of the world, but rather an existential question about how the concrete individual lives. Kierkegaard, who is called the father of the existentialism movement, emphasizes the unique individual and subjective truth against Hegelian abstract systematization and Enlightenment rationalism. From his perspective, the meaning of life cannot be obtained through objective thinking and impartial reflection; because the issue of meaning is a matter in which the existing self is involved with their entire being, and its answer is possible only through choice, commitment, and subjective passion (Kierkegaard, 2022: 45-48). In the Kierkegaardian system, the meaning of life is not a pre-existing datum, but a task that must be constructed; a task that ultimately leads to a passionate and paradoxical relationship with God. But with the acceptance of substantial motion by Mulla Sadra, human life turns into a path in which the soul is constantly becoming and passing from deficiency to perfection. The meaning of life from this perspective, is not something pre-imposed and fixed, but the gradual realization of existential perfections during life and even after it. In a sense, the human is a being whose essence is formed in pawn to their future and their end, and therefore their life gains a dynamic and forward-moving meaning (Mulla Sadra, 1996, 1: 85).

Discussion and Conclusion

The question of the meaning of life is among the issues deeply connected to human life and happiness, and it has always been a subject of reflection and analysis by thinkers with various approaches throughout history. Kierkegaard addressed this issue by proposing three spheres of existence. In the aesthetic sphere, he sees the human being as a captive to the intoxication of the moment and fleeting pleasure; a human who, because they are devoid of any existential orientation, falls into the fruitless repetition of fragmented states and ultimately reaches despair. From the perspective of substantial motion, this sphere is the embodiment of the soul's stagnation at the lowest existential level; where the human substance, instead of perfection, becomes trapped in the orbit of habits and desires. Although Kierkegaard's ethical sphere takes

۱۰۱ Alinaqi Lezgi and Javad Zarwandi

a step beyond this indeterminacy and provides a kind of continuity and stability to existence by accepting duty and marriage-like commitment, in the final analysis, it remains at the level of social convention and contract. From the Sadraean viewpoint, this sphere is only motion in accidents, not motion in substance; meaning that ethical will and determination, if they do not lead to the essential transformation of the soul, merely cast an accidental covering over a fixed existence and cannot support lasting meaning. The peak of the difference between the two systems becomes apparent in the religious sphere. Kierkegaard's leap of faith occurs exactly at the point where reason and existence reach a dead end, and the human being must remain silent and leap before the absolute paradox through personal choice. Mulla Sadra does not deny this leap, but he transforms it from a disconnected and anti-rational event into the fruit of the soul's perfectionist existential journey.

References

- Kierkegaard, Søren (2017). *Repetition: Essays in Experimental Psychology*, trans by Saleh Najafi, Tehran: Nashr-e Markaz.
- Kierkegaard, Søren (2022). *The Concept of Anxiety*, trans by Saleh Najafi, Tehran, Nashre-Markaz.
- Mulla Sadra, Mohammad ibn Ibrahim (1996). *Al-Shawahid al-Rububiyyah fi Manahij al-Sulukiyyah*, Beirut: Arab History Institute.

از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا

علینقی لزگی *

جواد زروندی **

چکیده

مسئله معنای زندگی از مسائل اساسی در اندیشه دینی و فلسفی است و ارتباط و پیوند عمیقی با هدف و سعادت غایی انسان دارد و همین امر سبب شده تا همواره دغدغه‌ای فکری برای اندیشوران در طول تاریخ اندیشه باشد. در این بین، سورن کیرکگارد، پرسش از معنای زندگی را نه در قالب یک نظام فلسفی انتزاعی، بلکه چونان دعوتی پرشور به زیستن اصیل مطرح می‌کند. در اندیشه او، انسان موجودی است که همواره در آستانه یک انتخاب ایستاده و معنای زندگی‌اش در گرو جهشی وجودی از یک سپهر هستی‌شناختی به سپهری دیگر است. کیرکگارد این مسیر را در سه سپهر یا مرحله ترسیم می‌کند: سپهر زیبایی‌شناختی، سپهر اخلاقی و سپهر دینی. هر مرحله شیوه‌ای متمایز از بودن در جهان را نمایندگی می‌کند و گذار از آن‌ها نه یک فرایند خودکار تاریخی، که انتخابی درونی، پرمخاطره، و آمیخته به اضطراب است. مقله حاضر می‌کوشد با روش توصیفی-تحلیلی به تبیین معنای زندگی در این سه سپهر و نقد آن از منظر ملاصدرا بپردازد. از منظر ملاصدرا، معنای زندگی نه در گسست ایمانی محض است و نه در استمرار اخلاقی صرف، بلکه در اتصال این دو است: ایمان به مثابه اوج سیر وجودی، و سیر وجودی به مثابه زمینه و پیش‌شرط ایمان.

کلیدواژه‌ها: کیرکگارد، معنای زندگی، سه سپهر زندگی، ملاصدرا، حرکت جوهری، ایمان

* استادیار گروه الهیات و معارف دانشگاه افسری امام علی علیه السلام، تهران، ایران (نویسنده مسئول). a.lezgi@yahoo.com

** استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه شهید ستاری، تهران، ایران. javadzarvandi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۶ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۴/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۰۴

مقدمه

پرسش از معنای زندگی، یکی از بنیادی‌ترین و کهن‌ترین دغدغه‌های بشر در طول تاریخ اندیشه بوده است. انسان همواره با این پرسش روبه‌رو بوده که چرا باید زندگی کند؟ آیا زندگی دارای هدف و غایتی فراتر از نیازهای روزمره و مادی است؟ و اگر هست، این هدف چگونه کشف یا ساخته می‌شود؟ این پرسش‌ها نه تنها در فلسفه، بلکه در ادبیات، هنر، دین و روان‌شناسی نیز بازتاب گسترده‌ای یافته‌اند. از سوی دیگر، پرسش از معنای زندگی ارتباط عمیقی با هدف‌مندی زندگی و سعادت آدمی دارد و تأثیر بسزایی در تصور انسان از سعادت غایی و نهایی دارد (Zamzami et al, 2021: 231). همچنین درک صحیح این مسئله سبب می‌شود تا انسان، حیات خود را به عنوان جزئی از نظم بی‌پایان هستی بیانگارد و در جهت تعمیق معنا به زندگی خود گام بردارد (Zamzami, et al, 2022: 235). در میان فیلسوفان غربی، سورن کیرکگارد، فیلسوف دانمارکی قرن نوزدهم، یکی از تأثیرگذارترین چهره‌ها در صورت‌بندی مسئله معنای زندگی به شمار می‌رود. او با تأکید بر فردیت، انتخاب آزاد، اضطراب و ایمان، معنای زندگی را نه امری پیشینی و کشف‌کردنی، بلکه حاصل جهشی وجودی و شخصی به سوی ایمان دینی می‌داند (کیرکگارد، ۱۳۹۶: ۷۸). در فضای فلسفی سده نوزدهم که هگل با نظام عقلانی عظیم خود تاریخ را چونان حرکت روح مطلق به سوی خودآگاهی تبیین می‌کرد، کیرکگارد صدایی معترض و تک‌افتاده بود. او به طنز می‌گفت که هگل قصری باشکوه از مفاهیم ساخته، اما خود در آلودگی کنار آن زندگی می‌کند. برای کیرکگارد، فلسفه نباید به ساختن نظام‌های مفهومی بی‌ربط با زندگی زیسته بپردازد؛ فلسفه باید وجودی باشد، یعنی مستقیماً با پرسش‌های انضمامی انسان یگه و تنها سروکار داشته باشد: «من کیستم؟»، «چگونه باید زیست؟»، «زندگی‌ام چه معنایی دارد؟». پاسخ کیرکگارد به این پرسش‌ها در مفهوم «سپهرهای هستی» تبلور می‌یابد. او در آثار مختلف خود، مراحل طریق زندگی و سه شیوه بنیادین بودن در جهان را ترسیم می‌کند. این سه سپهر، ساختاری صلب و جبری نیستند، بلکه امکانات وجودی پیش‌روی انسان‌اند که انتخاب هر یک، سرنوشت معنایی زندگی را رقم می‌زند. در مقابل ملاصدرا، با تکیه بر مبانی حکمت متعالیه و آموزه‌های قرآنی، نگاهی کاملاً متفاوت به معنای زندگی ارائه می‌دهد. از منظر ملاصدرا، معنای زندگی را باید نه در امور زودگذر و سطحی، بلکه در سیر وجودی انسان به سوی کمال و تقرب به مبدأ هستی جست‌وجو کرد. اصالت وجود، تشکیک وجود و حرکت جوهری، همگی این نتیجه را به بار می‌نشانند که حیات انسانی اساساً مسیری استکمالی است و معنای آن در همین تحول و تعالی پیوسته نهفته است. این تحقیق سعی بر این دارد تا به تبیین و تحلیل معنای زندگی در سه سپهر زندگی از منظر کیرکگارد بپردازد و سپس از منظر

۱۰۴ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
ملاصدرا به نقد آن بنشیند.

پیشینه تحقیق

یافته‌های محقق بیانگر این است که تاکنون تحقیقی که به تحلیل معنای زندگی در سه سپهر استحصانی، اخلاقی و دینی بپردازد و سپس آن را از منظر ملاصدرا نقد و ارزیابی کند، انجام نگرفته اما از جمله‌ی تحقیقات مرتبط می‌توان به موارد زیر اشاره نمود؛

سجادی و دیگران (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی معنای زندگی از منظر سورن کی‌یر کگور و علامه طباطبایی: در این تحقیق به بررسی تطبیقی و تبیین وجوه اشتراک و افتراق فکری کیرکگارد و علامه طباطبایی در باب مسئله معنای زندگی پرداخته شده است.

شانظری و فرجی (۱۳۹۵). بررسی و تطبیق جعل یا کشف معنای زندگی در اندیشه کیرکگور و سارتر: در این تحقیق مسئله جعل یا کشف معنای زندگی بطور تطبیقی از منظر دو فیلسوف اگزیستانسیالیست یعنی کیرکگارد و سارتر مورد واکاوی و تحلیل واقع شده است.

تورانی و طلوعی (۱۳۹۰). معنای زندگی از منظر ملاصدرا و پل تیلیش: در این تحقیق آراء ملاصدرا و تیلیش در باب معنای زندگی به‌نحو تطبیقی مورد کنکاش و تأمل واقع شده است.

وجه ابتکار این تحقیق در وهله اول تبیین معنای زندگی بر اساس سه سپهر زندگی از منظر کیرکگارد و سپس نقد آن از منظر ملاصدرا است که در تحقیقات پیشین مغفول مانده است.

۱. دیدگاه کیرکگارد

در این بخش به تبیین و تحلیل دیدگاه کیرکگارد درباره معنای زندگی می‌پردازیم.

۱-۱. معنای زندگی به مثابه هدف و امری جعلی و انتخابی

پرسش از «معنای زندگی» در اندیشه سورن کی‌یرکگارد نه یک پرسش نظری درباره چیستی جهان، بلکه پرسشی اگزیستانسیال درباره چگونگی زیستن فرد انضمامی است. کی‌یرکگارد که پدر نهضت اگزیستانسیالیسم خوانده می‌شود، در برابر نظام‌سازی‌های انتزاعی هگلی و خردگرایی روشنگری، بر فرد یگانه و حقیقت سوژکتیو تأکید می‌ورزد. از نگاه او، معنای زندگی را نمی‌توان با تفکر ابژکتیو و تأمل بی‌طرفانه به‌دست آورد؛ زیرا مسئله معنا، مسئله‌ای است که در آن من موجود با تمام وجود درگیر است و پاسخ آن فقط از رهگذر انتخاب، تعهد و شور ذهنی ممکن می‌شود (کی‌یرکگارد، ۱۴۰۱: ۴۵-۴۸). در نظام کی‌یرکگاردی، معنای زندگی نه داده‌ای از پیش موجود، بلکه تکلیفی است که

باید ساخته شود؛ تکلیفی که در نهایت به رابطه شورمندانه و پارادوکسیکال با خداوند می‌انجامد.

کیرکگارد مفهوم «معنا» را معادل «هدف» می‌داند. از نظر او، انسان برخلاف سایر موجودات، دارای ماهیتی پیشینی و از پیش تعیین شده نیست. او همان چیزی است که خود می‌سازد و برمی‌گزیند (کیرکگارد، ۱۴۰۰ الف: ۶۷). این نگاه که بعدها در اندیشه دیگر فیلسوفان اگزیستانسیالیست چون سارتر نیز بازتاب یافت، به این معناست که معنای زندگی امری «کشف‌کردنی» نیست، بلکه انسان باید آن را «جعل» کند و بیافریند. کیرکگارد در این میان تأکید می‌کند که این انتخاب، امری سطحی نیست؛ بلکه با اضطراب، دلهره و درک عمیق از نیستی و مرگ همراه است. انسان در مواجهه با «هیچ‌انگاری» و پوچی بنیادین وجود، ناگزیر است که جهشی به سوی ایمان داشته باشد.

۱-۲. سه سپهر زندگی و جایگاه معنا در هر یک

پرسش از معنای زندگی در اندیشه سورن کیرکگارد هرگز به صورت انتزاعی و گسسته از «نحوه زیستن» فرد طرح نمی‌شود. برای او، معنا نه یک مفهوم نظری که باید کشف شود، بلکه امری است که در دل انتخاب‌های وجودی و نحوه مواجهه انسان با خود، دیگران و خداوند تحقق می‌یابد:

«آنچه اهمیت دارد یافتن حقیقتی است که برای من حقیقت باشد؛ یافتن آن ایده‌ای که برایش زندگی کنم و بمیرم» (Kierkegaard, 2007: 24).

همین دغدغه بنیادین، شالوده طرح مشهور او یعنی سه سپهر وجودی را شکل می‌دهد: سپهر زیبایی‌شناسانه، سپهر اخلاقی و سپهر دینی. کیرکگارد این سه سپهر را نه مراحل ترقی خواهانه‌ای خطی، بلکه عرصه‌های وجود می‌داند که هر یک شیوه‌ای متمایز از معنا بخشیدن به زندگی را عرضه می‌کنند (Kierkegaard, 1992: 294-295).

۱-۲-۱. سپهر زیبایی‌شناسانه - معنای زیسته در لذت و آنی‌بودگی

سپهر زیبایی‌شناختی نخستین سپهر از سپهرهای سه‌گانه کیرکگارد است. این واژه در ادبیات فلسفی فارسی گاه «استحسان»، «ذوقی»، یا «لذت‌گرایانه» نیز ترجمه شده است. در این سپهر، انسان با معیار لذت، زیبایی، و ارضای بی‌واسطه میل زندگی می‌کند. زندگی زیبایی‌شناختی، زندگی‌ای است که در سطح حس و اکنون محض جریان دارد و از تعهد پایدار و انتخاب قطعی می‌گریزد.

سپهر زیبایی‌شناسانه نخستین و به تعبیری ابتدایی‌ترین شیوه وجود است که کیرکگارد در آثار خود، به‌ویژه در کتاب *یا این/یا آن* تشریح می‌کند. انسان زیبایی‌شناس کسی است که بر اساس اصل لذت زندگی می‌کند و غایت وجود خود را در آنی‌بودگی و ارضای امیال لحظه‌ای جستجو می‌کند. این سپهر با مقوله امر آنی گره خورده است و فرد در

۱۰۶ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
آن اساساً از هرگونه التزام پایدار و انتخاب قطعی می‌گریزد (Keirkegaard, 1992: 255).

کیرکگارد در آثار خود تصویری دقیق از شخصیت زیبایی‌شناس ترسیم می‌کند. او استدلال می‌کند که هنر زندگی زیبایی‌شناسانه در پرهیز از دلبستگی و حفظ نوعی خشتی‌بودگی شاعرانه است. به بیان صریح کیرکگارد:

«از ازدواج پرهیز، از دوستی پرهیز، از پذیرش هرگونه شغل و منصب رسمی
پرهیز... معنای زندگی در گریز از ملال است» (همان: ۲۷۶)

۱-۲-۱. چهره‌های گوناگون انسان زیبایی‌شناس

کیرکگارد سه تیپ اصلی را درون سپهر زیبایی‌شناسانه از یکدیگر تفکیک می‌کند که هر یک نمایانگر سطحی متفاوت از پیچیدگی روان‌شناختی هستند؛

نخست، دون ژوان: نماینده شهوت آنی که در جستجوی لذت جسمانی بی‌پایان است. کیرکگارد، دون ژوان را تجسم موسیقایی شهوت ناب می‌داند که هرگز به مرحله تأمل راه نمی‌یابد. او می‌نویسد:

«دون ژوان در عنصر موسیقایی محض زندگی می‌کند، عنصری که پیش از زبان و
تأمل قرار دارد» (Kierkegaard, 1992: 87).

از منظر کیرکگارد، دون ژوان، با وجود تمام فتوحاتش، فاقد «خود» است. او چونان نیرویی طبیعی عمل می‌کند، بی آنکه درویشی داشته باشد. او نمی‌تواند عشق بورزد، زیرا عشق ورزیدن مستلزم تعهد، استمرار، و گشودگی به روی دیگری‌ای است که فراتر از میل من قرار دارد. دون ژوان صرفاً میل می‌کند، و به محض ارضای میل، ابژه را ترک می‌گوید. این همان تراژدی سپهر استحسان است: فرد همه چیز را تجربه می‌کند اما هیچ چیز را «صاحب» نمی‌شود و از همه مهم‌تر، خود را نمی‌یابد.

دوم، یوهانس اغواگر: نماینده شهوت تأملی که نه در لذت جسمانی، بلکه در بازی روان‌شناختی و دستکاری ذهنی معشوق لذت می‌برد.

سوم، ناامیدترین چهره: انسانی که از همه لذات عبور کرده و به ملال مطلق رسیده است. اینجاست که کیرکگارد به عمیق‌ترین لایه سپهر زیبایی‌شناسانه نقب می‌زند و نشان می‌دهد که لذت‌جویی صرف، سرانجام به پوچی و تهی‌بودگی می‌انجامد. این چهره، پیش‌درآمد ضروری برای گذار به سپهرهای بعدی است.

۱-۲-۲. معنای زندگی در سپهر زیبایی‌شناسانه و بن‌بست آن

از منظر کیرکگارد، معنای زندگی در سپهر زیبایی‌شناسانه همواره بیرون از خود جستجو می‌شود: در لذت، در هیجان، در تجربه‌های نو، و در گریز از یکنواختی. اما مشکل بنیادین اینجاست که این شیوه وجود، فاقد تداوم و انسجام است. انسان زیبایی‌شناس در پراکندگی لحظات گم می‌شود و زندگی‌اش همچون قطره‌های باران بر پنجره، لحظه‌ای می‌درخشد و سپس محو می‌شود (Kierkegaard, 2013: 56). نکته کلیدی در تحلیل کیرکگارد این است که سپهر زیبایی‌شناسانه ذاتاً به ناامیدی می‌انجامد. او در *یا/این/یا آن* نشان می‌دهد که هر زندگی زیبایی‌شناسانه‌ای، خواه ناخواه، در خود بذر ناامیدی را می‌پروراند. دلیل این امر آن است که فرد زیبایی‌شناس هرگز «خود» را به‌عنوان یک «تکلیف» بر نمی‌گزیند، بلکه همواره آن را به‌عنوان یک «داده» که باید از آن لذت برد، تلقی می‌کند (Kierkegaard, 1992: 181).

ناامیدی زیبایی‌شناسانه از نظر کیرکگارد دو شکل اساسی دارد: نخست، «ناامیدی از ناآگاهی» که در آن فرد حتی نمی‌داند که در ناامیدی به سر می‌برد:

«او چنان غرق در لذات سطحی است که از بیماری روحی خود بی‌خبر مانده است»
(Kierkegaard, 1983: 154).

دوم، «ناامیدی آگاهانه» که در آن فرد دریافته است زندگی‌اش بر هیچ بنیاد محکمی استوار نیست، اما هنوز اراده تغییر آن را ندارد. کیرکگارد این وضعیت را بیماری روحی مرگباری می‌خواند که در آن، فرد نمی‌خواهد خود حقیقی‌اش باشد (همان: ۱۳۴).

۱-۲-۳. سپهر اخلاقی - معنای زندگی در التزام و عام‌بودگی

گذار از سپهر زیبایی‌شناسانه به سپهر اخلاقی، در اندیشه کیرکگارد، نه یک روند طبیعی و خودبه‌خودی، بلکه مستلزم یک جهش وجودی و یک انتخاب بنیادین است. این گذار در کتاب *یا/این/یا آن* و از زبان قاضی ویلیام تشریح می‌شود. قاضی ویلیام در نامه‌های خود به دوست زیبایی‌شناس‌اش استدلال می‌کند که تنها راه رهایی از ناامیدی، «انتخاب خود» است. به بیان او:

«آنچه من انتخاب می‌کنم، این یا آن چیز نیست، بلکه خود مطلق را انتخاب می‌کنم، و با این انتخاب، خویش‌تن را به‌عنوان وظیفه‌ای ابدی برمی‌گزینم»
(Kierkegaard, 1992: 143).

۱۰۸ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
در سپهر اخلاقی، فرد دست به انتخاب می‌زند- نه انتخاب این یا آن گزینه خاص، بلکه «انتخاب انتخاب کردن»
به‌مثابه شیوه بودن در جهان. این فراانتخاب است که به زندگی انسان انسجام و پیوستگی می‌بخشد. فرد در این سپهر،
مسئولیت زندگی خود را می‌پذیرد و با پذیرش هنجارهای کلی اخلاقی، از جزئیت محض و میل‌های پراکنده فراتر
می‌رود.

۱-۳-۲-۱. ویژگی‌های سپهر اخلاقی

سپهر اخلاقی مبتنی بر چند اصل بنیادین است که کیرکگارد آن‌ها را در آثار خود بسط داده است. این اصول ساختار
درونی این سپهر را شکل می‌دهند و آن را از دو سپهر دیگر متمایز می‌سازند:
نخست، التزام به عام‌بودگی: انسان اخلاقی، برخلاف انسان زیبایی‌شناس که در پی استثنابودن است، خود را با
هنجارهای عام اخلاقی هماهنگ می‌کند. کیرکگارد در ترس و لرز می‌نویسد:

«امر اخلاقی، به‌مثابه امر عام، آن چیزی است که برای همه در همه زمان‌ها معتبر
است. امر اخلاقی در هر لحظه غایت خود است و هیچ چیزی بیرون از خود ندارد
که غایت آن باشد» (کیرکگارد، ۱۳۹۳: ۱۹).

دوم، انتخاب خود به‌عنوان تکلیف: انسان اخلاقی «خود» را به‌عنوان یک «تکلیف» برمی‌گزیند و با این انتخاب،
زندگی‌اش از «امکان محض» به «واقعیت متعین» تبدیل می‌شود. به تعبیر قاضی ویلیام:

«انسان اخلاقی، انسانی است که خود را در آینده تکلیف می‌نگرد و خود را
همان‌گونه که باید باشد، می‌پذیرد. او نمی‌پرسد: چه چیزی مرا خوشحال می‌کند؟
بلکه می‌پرسد: تکلیف من چیست؟» (Kierkegaard, 1992: 89).

سوم، ازدواج به‌مثابه پارادایم زندگی اخلاقی: کیرکگارد ازدواج را تجسم عینی التزام اخلاقی می‌داند، زیرا در ازدواج،
عشق به‌عنوان یک امر آنی به یک تکلیف پایدار تبدیل می‌شود. قاضی ویلیام استدلال می‌کند که عشق رمانتیک، اگر
به ازدواج نیانجامد، در خودپرستی زیبایی‌شناسانه باقی می‌ماند و هرگز از مرحله آنی‌بودگی فراتر نمی‌رود (همان: ۵۴).

۱-۲-۴. معنای زندگی در سپهر اخلاقی

معنای زندگی در سپهر اخلاقی از تحقق خود از طریق «التزام به تکلیف» سرچشمه می‌گیرد. انسان اخلاقی با
پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، شغلی و خانوادگی، به زندگی خود انسجام و پیوستگی می‌بخشد. برخلاف انسان
زیبایی‌شناس که میان لحظات پراکنده سرگردان است، انسان اخلاقی در تداوم زمانی زندگی می‌کند؛ او گذشته را در

توبه می‌پذیرد و آینده را در قالب تکلیف پیشاپیش ترسیم می‌کند.

با این حال، سپهر اخلاقی نیز از منظر کیرکگارد بن‌بست خاص خود را دارد. انسان اخلاقی در مواجهه با استثنا و پارادوکس ناتوان است. او نمی‌تواند مواردی را تبیین کند که در آن‌ها فرد باید از امر عام فراتر رود. وانگهی، انسان اخلاقی در نهایت درمی‌یابد که با اتکای صرف به قوای انسانی خود قادر به تحقق کامل تکلیف نیست و همین امر زمینه‌ساز ناامیدی اخلاقی می‌شود: ناامیدی از ناتوانی در تبدیل شدن به آنچه باید باشد (Kierkegaard, 1983: 46).

(49)

۵-۲-۱. سپهر دینی - معنای زندگی در ایمان، پارادوکس و رابطه مطلق با مطلق

سپهر دینی در اندیشه کیرکگارد با دو سپهر پیشین تفاوت ماهوی دارد. در حالی که در سپهر زیبایی‌شناسانه رابطه فرد با خود (لذت) و در سپهر اخلاقی رابطه فرد با دیگران از طریق امر عام (تکلیف) محوریت دارد، در سپهر دینی رابطه فرد با خداوند به عنوان رابطه مطلق با مطلق کانون معنا می‌شود. کیرکگارد در ترس و لرز این سپهر را از خلال داستان ابراهیم و اسحاق به تصویر می‌کشد و آن را «تعلیق غایت‌شناسانه امر اخلاقی» می‌نامد (کیرکگارد، ۱۳۹۳: ۸۹). نکته بنیادین این است که گذار به سپهر دینی نیز همچون گذار از سپهر زیبایی‌شناسانه به اخلاقی، مستلزم یک جهش است اما این بار جهشی به درون. کیرکگارد تأکید می‌کند که ایمان را نمی‌توان با عقل توجیه کرد یا به میانجی استدلال به آن رسید؛ ایمان دقیقاً آن چیزی است که عقل در برابرش متوقف می‌شود.

۱-۵-۲-۱. ابراهیم: شوالیه ایمان و پارادوکس ایمان دینی

داستان ابراهیم در ترس و لرز، محور اصلی تبیین کیرکگارد از سپهر دینی است. خداوند به ابراهیم فرمان می‌دهد که فرزندش اسحاق را قربانی کند - فرمانی که آشکارا با اخلاق عام (قتل فرزند) در تعارض است. ابراهیم در این موقعیت امتحان قرار می‌گیرد و با جهش ایمان از امر اخلاقی فراتر می‌رود. کیرکگارد می‌نویسد:

«ابراهیم با عمل خود از امر اخلاقی فراتر رفت و در این فراروی، غایتی والاتر داشت که امر اخلاقی را به حالت تعلیق درآورد» (کیرکگارد، ۱۳۹۳: ۵۹).

در این سپهر، فرد در مقام فرد واحد در رابطه‌ای مطلق و بی‌واسطه با خداوند قرار می‌گیرد. رابطه‌ای که از هر گونه میانجی‌گری امر عام و نهادهای اجتماعی عبور می‌کند. ابراهیم نمی‌تواند عمل خود را برای کسی توضیح دهد؛ او در سکوت فرو می‌رود، زیرا زبان، زبان امر عام است و تجربه ایمانی او از حیطه امر عام بیرون است (Kierkegaard, 1986: 82-86).

۱۱۰ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
کیرکگارد دو چهره شاخص ایمان دینی را از هم تفکیک می‌کند: «شوالیه تسلیم بی‌کران» و «شوالیه ایمان». شوالیه تسلیم بی‌کران از همه چیز چشم می‌پوشد و با حرکت تسلیم از جهان دست می‌شویید، اما شوالیه ایمان یک گام فراتر می‌نهد: او پس از تسلیم، با حرکت ایمان همه چیز را به واسطه امر پوچ بازپس می‌گیرد. کیرکگارد می‌نویسد:

«شوالیه ایمان دقیقاً همان کاری را می‌کند که شوالیه تسلیم بی‌کران انجام می‌دهد، اما او یک گام اضافی برمی‌دارد؛ او می‌گوید: با این همه، من باور دارم که این جهان را به واسطه امر پوچ بازخواهم یافت». (همان: ۴۹).

۲-۵-۲-۱. معنای زندگی در سپهر دینی

در سپهر دینی، معنای زندگی نه در لذت (سپهر زیبایی‌شناسانه) و نه در تکلیف اخلاقی (سپهر اخلاقی)، بلکه در «رابطه با خداوند» به عنوان «قدرت مطلق که خود را وضع کرده است»، تحقق می‌یابد (Kierkegaard, 1992: 13). در این سپهر، انسان از ناامیدی رهایی می‌یابد، زیرا خود را نه به عنوان «خودِ خودبنیاد» بلکه به عنوان «خودی که در برابر خداوند قرار دارد»، درک می‌کند. کیرکگارد ایمان را دقیقاً به عنوان وضعیتی که در آن خود، با اراده خود بودن، شفاف در برابر قدرتی که آن را وضع کرده است، قرار می‌گیرد تعریف می‌کند (کیرکگارد، ۱۴۰۰: الف: ۱۴). این تعریف نشان می‌دهد که معنای زندگی در سپهر دینی با شفافیت وجودی و رهایی از ناامیدی گره خورده است. ایمان، خود را از «بیماری تا سرحد مرگ» یعنی ناامیدی نجات می‌دهد.

اما این معنا با بهای سنگینی به دست می‌آید: ترس و لرز، اضطراب و تنهایی مطلق. مؤمن در مقام «فرد واحد» از حمایت‌های نهادی و اجتماعی محروم است و باید در سکوت و انزوا راه خود را بییماید. کیرکگارد در ترس و لرز تصریح می‌کند که ایمان، شور و شوق درونی و بی‌کران است (Kierkegaard, 1986: 45). شوری که نمی‌توان آن را با دیگران به اشتراک گذاشت یا با استدلال عقلانی توجیه کرد.

۳-۱. تحلیل نهایی: معنای زندگی به مثابه یک انتخاب وجودی

تحلیل سه سپهر وجودی در اندیشه کیرکگارد نشان می‌دهد که مسئله معنای زندگی برای او نه یک مسئله نظری-معرفت‌شناختی، بلکه یک تکلیف وجودی است. معنا «کشف» نمی‌شود، بلکه «انتخاب» می‌شود- انتخابی که همواره با خطر و جهش همراه است. سپهر زیبایی‌شناسانه با وعده لذت، به ناامیدی می‌انجامد؛ سپهر اخلاقی با التزام به تکلیف، به بن‌بست خودبنیادی می‌رسد؛ و تنها سپهر دینی است که با «جهش ایمان» از پارادوکس عبور می‌کند و انسان را به خداوند می‌رساند.

۲. دیدگاه ملاصدرا

در این بخش به تحلیل و تبیین دیدگاه ملاصدرا در باب معنای زندگی می‌پردازیم. لازم به ذکر است که ملاصدرا به‌نحو مستقل در آثار خود چنین بحثی را ترتیب نداده، اما از خلال مباحث و مسائلی که در آثارش بیان داشته، می‌توان به دیدگاه وی در باب معنای زندگی پی برد.

۲-۱. ملاصدرا و معنا در متن هستی

ملاصدرا در باب معنای زندگی در افقی کاملاً متفاوت می‌اندیشد. او وارث سنت عظیم فلسفه اسلامی از فارابی و ابن‌سینا تا سهروردی و ابن‌عربی است و روش فکری او تلفیق برهان، عرفان و قرآن در نظامی واحد است. در مرکز این نظام، اصالت وجود قرار دارد: وجود است که حقیقتاً واقعیت دارد و ماهیات، حدود و تعین‌های اعتباری وجوداند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۱: ۴۹).

در *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة*، ملاصدرا نشان می‌دهد که وجود، حقیقتی مشکک و دارای مراتب است؛ از وجود ضعیف و محدود ممکنات تا وجود نامتناهی و صرف واجب‌الوجود. معنای زندگی در این منظومه، امری «کشف‌کردنی» نیست که انسان آن را «برگزیند» یا «بسازد»، بلکه امری «تحقق‌یافتنی» است: زندگی زمانی معنادار است که انسان در مسیر حرکت جوهری نفس خود به سوی کمال وجودی گام بردارد (همان، ج ۳: ۸۹). به بیان دیگر، معنا نه در انتخاب سوژکتیو، بلکه در تعالی تدریجی وجودی نهفته است.

ملاصدرا برخلاف مشائیان که حرکت را تنها در اعراض (چهار مقوله کم، کیف، وضع و این) ممکن می‌دانستند، حرکت را در جوهر نیز جاری می‌داند. بر این مبنا، جوهر عالم و جوهر نفس انسانی پیوسته در حال تحول، شدن و استکمال است؛ هر لحظه وجودی تازه، جای وجودی پیشین را می‌گیرد و این تجدد دائم، امتداد وجودی هر موجودی را رقم می‌زند (ملاصدرا، ۱۴۱۷، ج ۱: ۸۵). این امر برای مسئله معنای زندگی اهمیت حیاتی دارد. اگر جوهر انسان ثابت و ایستا بود، زندگی او به تکرار ملال‌آور حالات یکسان فروکاسته می‌شد و نمی‌توانست روایت‌گر معنایی غایی باشد. اما با پذیرش حرکت جوهری، زندگی انسانی به مسیری بدل می‌شود که در آن نفس به‌صورت مداوم در حال شدن و عبور از نقص به کمال است. معنای زندگی از این منظر، نه امری از پیش تحمیل‌شده و ثابت، بلکه تحقق تدریجی کمالات وجودی در طول حیات و حتی پس از آن است. به تعبیری، انسان موجودی است که ذاتش در گرو آینده‌اش و غایتش شکل می‌گیرد و از این‌رو زندگی‌اش معنایی پویا و رو به جلو می‌یابد.

۱۱۲ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا

۳. نقد دیدگاه کیرکگارد

در این بخش با وارد ساختن دیدگاه کیرکگارد در باب معنای زندگی بر فلسفه صدرایی، به نقد آن می‌پردازیم.

۳-۱. سوژکتیویته رها از هستی: مسئله بنیاد وجودی معنا

کیرکگارد می‌گوید:

«حقیقت، سوژکتیو است» (Kierkegaard, 1993: 204).

مراد او این است که آنچه یک‌باور یا التزام را حقیقتاً از آن من می‌کند، نه محتوای عینی و قابل اثبات آن، بلکه نحوه رابطه من با آن است. ایمان راستین، از نظر کیرکگارد، نه بر پایه دلایل عینی و براهین عقلی، بلکه بر بنیاد شورمندی بی‌نهایت و جهش استوار است که در آن، فرد با تمام وجود خود را به امر مطلق می‌سپارد. معنای زندگی، در این نگاه، امری است که فرد در درون خویش و در رابطه‌ای پرشور با خدا برمی‌گزیند.

از منظر ملاصدرا، این رویکرد با یک بحران بنیادین هستی‌شناختی روبه‌روست. سوژکتیویته کیرکگاردی، هرچند در واکنش به انتزاع‌زدگی نظام‌های فلسفی مدرن قابل درک است، اما «وجود» را به «نحوه مواجهه فرد با خویش» فرو می‌کاهد. در حالی که از نظر ملاصدرا، وجود حقیقتی عینی، سلسله‌مراتبی و مستقل از آگاهی و انتخاب انسان است. معنای زندگی نمی‌تواند صرفاً برآمده از یک انتخاب سوژکتیو باشد، زیرا خود این انتخاب نیز در بستر وجودی از پیش متعینی رخ می‌دهد که انتخاب‌گر آن را «برنگزیده» است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸: ۱۳۶-۱۴۰). بنابراین، از منظر ملاصدرا، معنای زندگی چیزی نیست که انسان «می‌سازد»، بلکه چیزی است که «می‌یابد» و «محقق می‌کند». این نکته نقدی عمیق بر انگاره کیرکگاردی «جهش ایمان» به مثابه عمل محض انتخاب‌گرانه است: از منظر ملاصدرا، ایمان نیز خود مرحله‌ای از تکامل وجودی نفس است، نه انتخابی منقطع از زمینه هستی‌شناختی آن.

از این گذشته، ملاصدرا نشان می‌دهد که حقیقت، امری «مشکک» و ذومراتب است. او در *الشواهد الربوبیه* تصریح می‌کند که وجود، حقیقتی واحد با مراتب متعدد است و هر مرتبه، مرتبه فروتر را در خود مندمج دارد (ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۶۳-۶۸). هر فرد به اندازه مرتبه وجودی خود از حقیقت بهره‌مند می‌شود. این بدان معناست که سوژکتیویته، نه بنیاد حقیقت، بلکه خود تابعی از مرتبه وجودی فرد است. کیرکگارد «حقیقت سوژکتیو» را در برابر «حقیقت عینی» می‌نشانند، اما از نگاه ملاصدرا، حقیقت عینی وجود است که درجاتی از آن در آینه نفس انسان منعکس می‌شود و سوژکتیویته را شکل می‌دهد، نه برعکس.

۲-۳. جایگاه عقل: از تعلیق عقلانیت تا عقل شهودی وجودی

کیرکگارد داستان ابراهیم را به مثابه شوالیه ایمان روایت می‌کند: ابراهیمی که حاضر است فرزندش را قربانی کند، نه بر اساس هیچ اصلی اخلاقی جهان‌شمول، بلکه بر اساس رابطه‌ای شخصی و سوپرناتو با خدا. از نظر کیرکگارد، این عمل «تعلیق غایت‌شناختی امر اخلاقی است؛ ابراهیم با جهش ایمان، از سپهر اخلاق فراتر می‌رود و وارد سپهر دینی می‌شود» (Pattison, 2005: 65). ایمان در این معنا، نه تنها فراسوی عقل که گاه در تضاد با عقل و ضد عقل است. کیرکگارد تأکید می‌کند که ایمان راستین همیشه با امکان لغزش همراه است، زیرا از منظر عقل طبیعی، باور به پارادوکس تجسد یا فرمان قربانی کردن فرزند، محال می‌نماید (کیرکگارد، ۱۳۹۳: ۷۶-۸۲). بنابراین، در لندیشه کیرکگارد، ایمان و عقل در تعارضی بنیادین قرار دارند و معنای زندگی جز از مسیر تعلیق عقلانیت و پذیرش پارادوکس حاصل نمی‌شود.

اما ملاصدرا هرگز عقل را به مثابه مانعی بر سر راه ایمان نمی‌نگرد. برعکس، در منظومه حکمت متعالیه، عقل نه یک قوه جزئی و استدلال‌گر منطقی، بلکه حقیقتی وجودی و ذومرتب است که از عقل هیولانی و بالقوه تا عقل مستفاد و عقل فعال گسترده می‌شود. عالی‌ترین مرتبه عقل، همان عقل شهودی است که به عقل بسیط قدسی می‌رسد و حقیقت را نه از طریق استدلال، که از راه اتصال به عقل فعال و دریافت افاضات وجودی ادراک می‌کند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۳: ۳۸۰).

از این منظر، آنچه کیرکگارد «جهش ایمان» در برابر «عقل» می‌نامد، در واقع جهش از «مرتبه نازل عقل» به «مرتبه عالی عقل» است؛ جهشی که ملاصدرا آن را نه گسستی نامعقول، بلکه حرکتی جوهری در نفس می‌داند که با ریاضت، تهذیب نفس و سلوک علمی و عملی محقق می‌شود. ایمان ابراهیم، از نگاه ملاصدرا، نه تعلیق عقلانیت، بلکه تعالی عقلانیت است: ابراهیم به مرتبه‌ای از شهود وجودی رسیده بود که در آن، اراده خداوند را نه به عنوان امری در برابر عقل، بلکه به عنوان حقیقت عقلانی برتر ادراک می‌کرد.

نکته مهم دیگر این است که کیرکگارد، با قرار دادن ایمان در «پارادوکس» و «محال»، راه را بر هرگونه تبیین عقلانی از معنای زندگی می‌بندد. اما ملاصدرا نشان می‌دهد که حقیقت نهایی هستی (واجب‌الوجود) هرچند کنه آن برای عقل محدود بشری دست‌نیافتنی است، اما وجود، آثار و افعال او از طرق برهان و شهود قابل شناخت است. وی در المظاهر الالهیه تصریح می‌کند که معرفت خداوند دو وجه دارد: وجه سلبی که در آن عقل به عجز خود از

۱۱۴ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
ادراک کنه ذات الهی اعتراف می‌کند، و وجه ایجابی که در آن معرفت به کمالات وجودی و اسماء و صفات الهی به نحو تشکیکی حاصل می‌شود (ملاصدرا، ۱۳۷۸: ۴۵-۴۹) نقد ملاصدرا به کیرکگارد این است که او با تعلیق عقلانیت، در واقع پل ارتباطی میان انسان و حقیقت را ویران می‌کند و ایمان را به جهشی در تاریکی محض بدل می‌سازد؛ حال آنکه ایمان راستین، پروازی در نور فزاینده است.

۳-۳. غایت‌مندی هستی در برابر انتخاب‌گری رادیکال

کیرکگارد بر این باور است که ناامیدی، بیماری مرگ‌بار روح است. از نظر او، انسان همواره در آستانه ناامیدی به سر می‌برد، زیرا خویشستنِ راستین او هرگز با خویشستنِ بالفعلش منطبق نیست. راه رهایی از این ناامیدی، خواستن خود بودن است - انتخابی رادیکال که فرد را در برابر خداوند قرار می‌دهد و بنیاد معنای زندگی را می‌سازد (کیرکگارد، ۱۴۰۰ الف: ۲۹). کیرکگارد بر آن است که هیچ طرح پیشینی برای زندگی انسان وجود ندارد. معنای زندگی، چیزی نیست که بتوان آن را از یک نظام متافیزیکی استنتاج کرد، بلکه هر فرد باید با انتخاب پرشور خویش، آن را بیافریند.

ملاصدرا در برابر این انگاره رادیکال انتخاب‌گری، دیدگاهی غایت‌انگارانه و مبتنی بر هستی‌شناسی ارائه می‌دهد. در حکمت متعالیه، تمام هستی - از جماد و نبات تا حیوان و انسان - در حال «حرکت جوهری» به سوی غایتی متعالی است. این غایت، نه امری برگزیده از میان گزینه‌های ممکن، بلکه مقصدی است که در ذات وجود متحرک نهاده شده است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۴: ۱۲۵-۱۲۸). معنای زندگی انسان نیز در متن همین حرکت وجودی فهمیده می‌شود: انسان تنها موجودی است که می‌تواند با آگاهی و اختیار، مسیر تکامل وجودی خود را تسریع بخشد و به مقام انسان کامل نائل آید.

در واقع نقد بنیادین ملاصدرا بر کیرکگارد در این نقطه کاملاً آشکار می‌شود. کیرکگارد معنای زندگی را در «انتخاب» جستجو می‌کند، اما نمی‌پرسد که چه چیزی «ارزش انتخاب شدن» دارد و این ارزش از کجا می‌آید. از نظر ملاصدرا، ارزش و معنا، امری «وجودی» است نه «اعتباری»؛ یعنی هرچه مرتبه وجودی بالاتری داشته باشد، بهره بیشتری از خیر و معنا دارد. انتخاب، بدون شالوده‌ای هستی‌شناختی، به تصمیم‌گرایی پوچ فرو می‌گفتند. انتخاب زمانی معنا می‌یابد که در جهت کمال وجودی باشد، نه آنکه خود خالق معنا پنداشته شود.

ملاصدرا در تفسیر القرآن الکریم نیز بر این نکته تأکید می‌کند که غایت خلقت انسان، «لقاء الله» و رسیدن به مقام عبودیت حقیقی است که همان کمال نهایی وجودی انسان است (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ۱: ۱۲-۱۵). این غایت، هم در

علینقی لزگی و جواد زروندی ۱۱۵

متن هستی نهاده شده است (به نحو تکوینی) و هم از طریق وحی به انسان اعلام گردیده است (به نحو تشریعی). اما کیرکگارد، با وجود تأکید بر رابطه شخصی با خدا، از ترسیم هرگونه طرح عقلانی و هستی‌شناختی از این غایت خودداری می‌کند و آن را صرفاً به حوزه رابطه سوژکتیو وامی‌گذارد.

۳-۴. رابطه خدا و انسان: از خدای کاملاً دیگر تا خدای قریب در عین تعالی

یکی از مضامین اصلی اندیشه کیرکگارد، تأکید بر دیگری مطلق خداوند است. از نظر او، خدا «کاملاً دیگر» است و میان خدا و انسان «تفاوت کیفی نامتناهی» وجود دارد (Kierkegaard, 1993: 87). این شکاف وجودی، رابطه انسان و خدا را به رابطه‌ای پر از مخاطره بدل می‌کند. ایمان، پلی است که انسان با شورمندی بر این شکاف می‌زند، بی‌آنکه هرگز بتواند آن را پر کند.

کیرکگارد بر این نکته پافشاری می‌کند که خداوند در خفا است و تنها با ایمان می‌توان الوهیت را در پس این چهره تشخیص داد (Kierkegaard, 1991: 127-135).

ملاصدرا نیز به تعالی و تنزیه خداوند از هرگونه نقص و محدودیتی باور دارد. با این حال، او در کنار تنزیه، بر تشبیه نیز تأکید می‌کند؛ یعنی خداوند در عین تعالی مطلق، در همه چیز حضور دارد. نظریه وحدت شخصی وجود در حکمت متعالیه نشان می‌دهد که وجود ممکنات، عین ربط و تعلق به واجب‌الوجود است. به بیان ملاصدرا، ممکنات، شئون و اطوار وجود واجب‌اند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ۲: ۲۹۲-۳۰۰).

نقد ملاصدرا بر کیرکگارد در اینجا این است که تأکید افراطی بر دیگری مطلق خداوند، رابطه انسان و خدا را به رابطه‌ای یکسویه بدل می‌کند که در آن، انسان همواره در ترس و لرز به سر می‌برد و هرگز به قرب حقیقی دست نمی‌یابد. در حالی که در عرفان و فلسفه اسلامی، رابطه انسان و خدا، در عین حفظ حریم تعالی و عبودیت، رابطه‌ای عاشقانه و قرب‌آمیز است. قرآن می‌فرماید: «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» (ق: ۱۶). این قرب وجودی، بنیاد معنای زندگی را از جهش در تاریکی به سلوک در نور تبدیل می‌کند.

ملاصدرا در تفسیر القرآن‌الکریم، مفهوم معیت قیومی را مطرح می‌کند: خداوند به نحو قیومی با همه موجودات معیت دارد، بی‌آنکه این معیت مستلزم حلول یا اتصال مادی باشد (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ۵: ۷۵-۸۱). این معیت وجودی سبب می‌شود که رابطه انسان و خدا، نه بر مبنای تفاوت کیفی نامتناهی، بلکه بر اساس قرب وجودی در عین تفاوت رتبی فهم شود. به بیان دیگر، شکاف میان انسان و خدا را نه جهش ایمان، که سلوک وجودی پر می‌کند.

۱۱۶ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا

۳-۵. معنا به مثابه کشف یا معنا به مثابه تحقق؟

کیرکگارد بر آن است که نظام‌های فلسفی را از قلمرو وجود انضمامی دور نگه دارد. وی معتقد است که فیلسوفان نظام‌ساز مانند کسانی هستند که قصری با شکوه می‌سازند، اما خود در آلودگی کنار آن زندگی می‌کنند. از نظر او، معنای زندگی را نمی‌توان در چارچوب یک نظام متافیزیکی تبیین کرد، زیرا وجود همواره در حال شدن است و از چنگال هر نظامی می‌گریزد (Kierkegaard, 1993: 107-110).

ملاصدرا از سویی با کیرکگارد هم‌داستان است که وجود، امری صیورورت‌مند و در حال شدن است. او نیز مانند کیرکگارد به حرکت و تغییر در جوهر اشیاء باور دارد. اما تفاوت کلیدی این است که ملاصدرا این صیورورت را در غیاب یک نظام نمی‌فهمد. برعکس، کشف بزرگ او این است که صیورورت جهان را می‌توان در چارچوب یک نظام عقلانی وجودی تبیین کرد، بی‌آنکه آن را به قالبی خشک و ایستا فرو کاست.

نقد نهایی ملاصدرا بر کیرکگارد این است: تلاش کیرکگارد برای محافظت از وجود در برابر نظام، او را به جایی می‌رساند که هرگونه چهارچوب عقلانی برای فهم معنا را کنار می‌گذارد و معنا را صرفاً به چگونگی رابطه فرو می‌کاهد. اما ملاصدرا نشان می‌دهد که می‌توان هم صیورورت وجود را جدی گرفت و هم آن را در چهارچوبی عقلانی تبیین کرد. حکمت متعالیه دقیقاً چنین نظامی است: نظامی که در آن، وجود سیال، متحرک و ذومراتب است و معنای زندگی در گرو تحقق این حرکت وجودی است، نه کشف آن به مثابه امری بیرونی و نه ساختن آن به مثابه امری سوپرناتیو.

نتیجه‌گیری

مسئله معنای زندگی از جمله‌ی مسائلی است که پیوند عمیقی با حیات و سعادت انسان دارد و همواره محل تأمل و تحلیل از سوی اندیشمندان با رهیافت‌های مختلف در طول تاریخ بوده است. کیرکگارد با طرح سه سپهر زندگی به نحوی به تبیین این مسئله پرداخت. وی در سپهر استحصانی، انسان را اسیر سرمستی لحظه و لذت زودگذر می‌بیند؛ انسانی که چون از هرگونه جهت‌گیری وجودی تهی است، به تکرار بی‌حاصل حالات پراکنده دچار می‌شود و در نهایت به یأس می‌رسد. از منظر حرکت جوهری، این سپهر مصداق همان سکون نفس در پایین‌ترین مرتبه وجودی است؛ جایی که جوهر آدمی به جای استکمال، در مدار تناسخ عادات و شهوات گرفتار می‌آید. سپهر اخلاقی کیرکگارد هرچند گامی از این بی‌تعینی فراتر می‌نهد و با پذیرش تکلیف و تعهد ازدواج‌گونه، نوعی استمرار و ثبات به وجود می‌بخشد، اما در تحلیل نهایی همچنان در سطح اعتبار و قرارداد اجتماعی باقی می‌ماند. از دیدگاه صدرایی،

این سپهر تنها حرکت در اعراض است، نه حرکت در جوهر؛ بدین معنا که اراده و عزم اخلاقی، اگر به تحول ذاتی نفس نینجامد، صرفاً پوششی عرضی بر وجودی ثابت می‌افکند و نمی‌تواند پشتوانه معنای پایدار باشد. اوج تفاوت دو نظام در سپهر دینی نمایان می‌شود. جهش ایمانی کیرکگارد، درست در آن نقطه‌ای رخ می‌دهد که عقل و وجود به بن‌بست می‌رسند و انسان باید با انتخاب شخصی، در برابر پارادوکس مطلق سکوت کند و بپرد. ملاصدرا این جهش را نفی نمی‌کند، اما آن را از صورت یک حادثه گسسته و ضدعقلانی به ثمره سیر استکمالی وجود بدل می‌سازد: ایمان راستین نزد صدرا، نه جهشی در خلأ، بلکه لحظه تکوین و انعقاد مرتبه‌ای نوین از وجود است که نفس طی حرکت جوهری، به تدریج و از رهگذر معرفت و تطهیر، شایستگی آن را یافته است. بدین‌سان، آنچه کیرکگارد آن را پرشی به تاریکی می‌پندارد، در اندیشه ملاصدرا عبوری است از ظلمت قوه به روشنایی فعلیت؛ عبوری که در آن، جهش ظاهری در حقیقت حلقه‌ای از زنجیره پیوسته تکامل وجودی است. پیامد این بازخوانی برای مسئله معنای زندگی چشمگیر است. اگر معنای زندگی به قول کیرکگارد در تعهدی ذهنی و انتخابی ناگزیر خلاصه شود، حیات انسانی همواره بر لب پرتگاه و تنهایی وجودی شناور خواهد بود؛ زیرا جهش ایمانی ذاتاً لحظه‌ای است و نمی‌تواند تداوم و استمرار معناداری را تضمین کند. اما حرکت جوهری، با قرار دادن معنا در متن تحول تدریجی نفس، به زندگی انسان حیثیتی روایی و رو به کمال می‌بخشد: هر لحظه وجودی، حلقه‌ای است در زنجیره‌ای که از نقص به کمال و از کثرت به وحدت می‌گراید. در این نگاه، حتی یأس و رنج کیرکگاردی نیز به مثابه محرک‌های وجودی بازخوانی می‌شوند؛ نه چون نشانه بن‌بست، بلکه چون نیرویی که نفس را از سکون استحسانی به جنبش استکمالی فرا می‌خواند. در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت نقادی سه سپهر کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری، در نهایت به این بصیرت می‌رسد که معنای زندگی نه در گسست ایمانی محض است و نه در استمرار اخلاقی صرف، بلکه در اتصال این دو است: ایمان به مثابه اوج سیر وجودی، و سیر وجودی به مثابه زمینه و پیش شرط ایمان. ملاصدرا با این صورت‌بندی، جای‌گزینی برای دوگانه پرش و سکون عرضه می‌کند که در آن، انسان با حفظ آزادی و شور کیرکگاردی، از تنهایی که کیرکگارد ناگزیر بدان تن می‌دهد، رها می‌شود و در مسیری کامل‌پذیر به سوی حقیقت نامتناهی، هم جهش ایمانی و هم تداوم تکاملی را در یاری یکدیگر تجربه می‌کند. این التفات، می‌تواند برای هر انسانی که در جست‌وجوی معنای زندگی در میانه ایمان و عقل سرگردان است، مفید واقع شود.

منابع

قرآن کریم

۱۱۸ از جهش ایمانی تا سیر استکمالی: نقد سه سپهر معنای زندگی کیرکگارد بر اساس حرکت جوهری ملاصدرا
کی‌یرکگارد، سورن (۱۳۹۳). *ترس و لرز*، ترجمه عبدالکریم رشیدیان، تهران: نشر نی.
کی‌یرکگارد، سورن (۱۳۹۶). *تکرار: جستارهایی در روانشناسی تجربی*، ترجمه صالح نجفی، تهران: نشر
مرکز.

کی‌یرکگارد، سورن (۱۴۰۰ الف). *مرض تا به موت*، ترجمه صالح نجفی، تهران: نشر مرکز.
کی‌یرکگارد، سورن (۱۴۰۱). *مفهوم اضطراب*، ترجمه صالح نجفی، تهران: نشر مرکز.
ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۰). *الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی
ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۹۸۱). *الحکمه المتعالیه فی الأسفار العقلیه الأربعة*، شرح علامه طباطبائی،
بیروت: دار إحياء التراث العربی.
ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۳۷۸). *المظاهر الإلهیه فی أسرار العلوم الكماليه*، تهران: بنیاد حکمت
اسلامی صدرا.

ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۴۱۷). *الشواهد الربوبیه فی مناهج السلوکیه*، بیروت: مؤسسه التاریخ العربی.
ملاصدرا، محمد بن ابراهیم (۱۳۶۶). *تفسیر القرآن الکریم*، قم: بیدار.

Kierkegaard, Soren (1983). *The Sickness unto Death*, ed by Howard Vincent Hong and Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press.

Kierkegaard, Soren (1986). *Fear and Trembling*, trans by Alastair Hannay, London: Penguin Classic.

Kierkegaard, Soren (1991). *Practice in Christianity*, ed by Howard Vincent Hong and Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press.

Kierkegaard, Soren (1992). *Either/Or: A Fragment of Life*, ed by Victor Eremita, trans by Alastair Hannay, London: Penguin Classics.

Kierkegaard, Soren (1993). *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, ed by Howard Vincent Hong and Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press.

Kierkegaard, Soren (2013). *Stages on Life's Way*, ed by Howard Vincent Hong and Edna H. Hong, Princeton: Princeton University Press.

Pattison, George (2005), *The Philosophy of Kierkegaard*, Montreal: McGill-Queen's Press.

Zamzami, Mukhammad; HosseiniEskandian, Abdullah; Gholizadeh, Hossein; Moradi Shariati, Mohammad; Muktafi, Muktafi; A'la, Abd (2021). *Physical and Spiritual Dimensions of Happiness in the Thought of al-Fārābī and Ibn Sīnā*, Teosofia: Indonesian Journal of Islamic Mysticism, Vol. 10, No.02, pp.229-248.

Zamzami, Mukhammad; Karimzadeh Gharamaleki, Ghorban-Ali; HosseiniEskandian, Abdullah (2022). *On the Intersection of Science and Religion: A Critical Analysis of Abdulkarim Soroush's Thought*, Religio Jurnal Studi Agama-agama, Vol. 12, No.2, pp.233-260.